

Рецензії

Ще одна фундаментальна праця професора Лизанця П.М.

Фабіан М.П.

Ужгородський національний університет

A kárpátaljai magyar nyelvjárások szótára (Словник угорських говорів Закарпаття (т.І.) I kötet, A-K: Kárpáti Kiadó. – Ungvár, 2012. – 524 с. (Főszerkesztő Lizanec Péter, szerkesztő Horváth Katalin).

A kárpátaljai magyar nyelvjárások szótára (Словник угорських говорів Закарпаття (т.ІІ.) II kötet, L-Zs: Kárpáti Kiadó. – Ungvár, 2013. – 436 с. (Főszerkesztő Lizanec Péter, szerkesztő Horváth Katalin).

Нещодавно науковий доробок доктора філологічних наук, професора Лизанця Петра Миколайовича поповнився ще однією фундаментальною працею, яка збагачує світову діалектологію. Мова йде про “Словник угорських говорів Закарпаття” у двох томах (960 сторінок) – перший в історії українського та угорського мовознавства джерельний реєстр лексики, семантики та фразеології угорських говорів Закарпаття. Тут збереглося чимало архаїзмів, що характеризуються розмаїттям лексем та їхніх значень, адже протягом багатьох століть угорці Закарпаття знаходились і зараз знаходяться у безпосередніх тісних контактах зі слов’янами і в першу чергу русинами Закарпаття та румунами, а це означає, що в угорських говорах Закарпаття знаходимо чимало слов’янізмів та запозичень із сусідніх румунських говорів, а також новіших запозичень з української та російської мов, що увійшли в угорські говори Закарпаття після 1945 року.

Рецензований двотомний “Словник угорських говорів Закарпаття” включає як найважливішу загальноновживану, так і діалектну лексику. У словнику цілий ряд назв конкретних предметів та реалій представлено рисунками, а назви рослин і тварин, крім рисунків, ще й латинськими відповідниками.

Картотеку словника укладали доценти Горват Катерина, Ковтюк Іштван та Петро Лизанець. Робота розпочалася у липні 1966 року, коли кафедру угорської мови та літератури Ужгородського державного університету (з 2000 року Ужгородський національний університет) очолив молодий науковець Лизанець П.М. З 1998 року перший варіант цього словника почав друкуватися у науковому журналі Центру гунгарології «Acta Hungarica» і, як указують його укладачі у передмові, збір матеріалу до словника завершили наприкінці 2006 року. Було з’ясовано, що дуже багато лексем і семем ще не зібрано і не опрацьовано, про що засвідчив і тритомний «Атлас угорських говорів Закарпаття» професора Петра Лизанця, який виходив з друку протягом 1992-2003 років. Урахувавши

необхідність суттєвого доповнення, Петро Лизанець та Катерина Горват прийняли рішення, як це відзначено у передмові до першого тому словника (с. 5), що роботу над «Словником угорських говорів Закарпаття» треба продовжити як у польових умовах, так і шляхом творчого опрацювання лексичного, семантичного та фразеологічного матеріалу у виданих в останні роки діалектологічних працях, включаючи тритомний «Атлас угорських говорів Закарпаття».

Титанічна копітка робота над словником продовжилася ще на 12 років. За цей період професором Петром Лизанцем та доцентом Катериною Горват було значно доповнено словник новими лексемами, семемами та фразеологізмами. Крім того, доповнений варіант словника було забезпечено понад шістьмастами рисунками різних реалій, які були відсутні в першому варіанті словника.

У передмові до словника, яку написав проф. Петро Лизанець, указується, що в новому варіанті двотомного «Словника угорських говорів Закарпаття» по можливості зібрано майже все багатство діалектної лексики, семантики та фразеології, частину яких можна зустріти в третьому томі «Атласа венгерських говорів Закарпаття» професора Петра Лизанця (с. 745-826).

У першому томі словника на сторінках 6-11 подається довідковий матеріал щодо користування словником. Укладачі відзначають, що це регіональний, здебільшого тлумачний діалектний словник, який охоплює і загальноновживані у розмовній мові угорців слова, як це подано в Словнику Чюрі Балінта (Csúry Bálint), але при цьому до мінімуму зведено подачу загальновідомих іншомовних слів, крім нових слів, запозичених після 1945 року з української та російської мов, наприклад: *borscs*, *bulocska*, *jászli*, *poncsiki*, *rohálik*, *szágyik*, *szosziski* тощо.

Для редагування словникових статей укладачі брали до уваги тлумачний словник угорської мови та регіональні словники угорських говорів, що вийшли друком в Угорщині, зокрема двотомні словники Чюрі Балінта (Csúry Bálint) та Балінта Шандора (Bálint Sándor), а також «Новий угорський діалектний словник» (Új Magyar Tájszótár) за редакцією Б. Ливрінці Єва (B. Lőrinczy Éva).

Редактори словника не дають детальної характеристики фонетичних та морфологічних особливостей угорських говорів Закарпаття, вказуючи, що «всі ці особливості вже добре відомі з різноманітних публікацій» («mert ezek már jól ismertek a különböző publikációkból» (с. 7). Найважливіші з них подано в дев'яти пунктах (с. 7-8).

Рецензований «Словник угорських говорів Закарпаття» у двох томах (960 сторінок) відзначається логічною побудовою, чіткою структурою та глибоко науковим підходом до представлення мовного матеріалу.

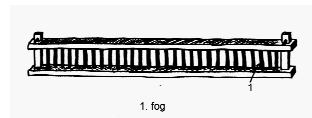
Побудова заголовних словникових статей проста і доступна: 1) заголовне слово подано напівжирним шрифтом; 2) омонімічний індекс (*homonima – index azonos alakú szavaknál*); 3) фонетичні варіанти заголовних слів подано курсивом; 4) граматична характеристика слів указана в квадратних дужках; 5) далі *drfpe.nmcz* частини мови; 6) стилістична характеристика слів; 7) тлумачення заголовних слів або їхній літературний відповідник чи синонім; 8) ілюстрований приклад з розмовної мови чи фразеологізм подаються курсивом із вказівкою на

скорочену назву населеного пункту в круглих дужках, де цей приклад зафіксовано. У кінці словникової статті скорочення **vö**, відсилає читачів до відповідних значень тих чи інших слів, до синонімів та взаємопов'язаних із заголовним словом інших слів. Перед кожним фразеологічним зворотом стоїть вертикальний прямокутник. Для наглядності наведемо кілька словникових статей:

ablak *ablak* [-ot, -ja ~ -a] fn **1.** ablak; **2.** az ablak üvege *Mozs mám meg eszt az ablakot, mür nem látni át rajta!* (R); **3.** szövéshiba szálszakadás miatt *Eszt a nyüstöt ne vit, csupa ablak lesz tülle a vászon* (Vs); **4.** (isk) lyukasóra [] *Nem teszi ki az ~ba 'ezzel ugyan nem fog dicsekedni'* (Vs); *Az ~on szórja ki a pínst 'pazarolja a pénzt'* (R); *~on kidobott pénz 'fölöslegesen kiadott pénz'* (Si); *Elik, ha csak ~ot nyicc a sziveden 'nem kell túl bizalmasnak lenni'* (Bf); *Ha a szeg...éns...ég bejön az ajtón, a szerelem kirepül az ~on 'a létgondok megszüntetik a szerelmet'* (Be); *Világos, mint a vak~ 'érthetetlen'* (Sz)

ág *ág* [-at, -a] fn **1.** faág *Összetörte a zivatar a fák ágát* (S); **2.** szerszám, eszköz ág-szerű része *A favillának három ága van* (R); **3.** szár, váz *Mind a két ága eltört a láptó'nak* (Sz); **4.** a motolla két végén lévő keresztfa; **5.** hajfonat [] *Esze ágába sincs 'nincs szándékában'* (S); *ZőTMdágra vergőTMdik 'boldogul'* (Be); *Kiverte az ág a szemit 'tönkrement'* (Sz); *SzélTMú hajtott ágra nem száll le pihenni a madárka 'viharos életű férfival nem szívesen köti össze életét egy nő'* (Ke); *Szeginy embert az ág is huzza 'a szegény embert minden baj utoléri'* (R)

bránka *bránka, branka* [~'t, ~'k, ~'ja] fn **1.** ritkán fogazott leemelhető felső rámmal ellátott keskeny faeszköz, melynek segítségével a fogai közt kis csomókban eligazított fonalat a szövőszékre feltekerik *Segízs beszedeni a fonalat a bránkába* (R); **2.** plafonléc *Szőgesz fē a bránkákot* (Csl); **3.** lécből készült juhakol *Alig birom behajtani aszt a juhokot a bránkába* (Gl); **4.** vékony léc *Lessz elíg bránka?*

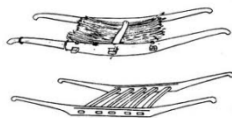

(Pk)

bezupál *bezupál* [-ok, -sz, -t] tn ige továbbszolgálatra katonaságnál marad *Sokan bezupáltak, de nekem nem izlett annyira a katonaság* (Úh)

csipákol *csipákol* [-t] tn ige **1.** erősen, tartósan csipog *Igen csipákōnak a csírkég, biztos éhesek mán* (T); **2.** panaszkodik *Ne csipákōj annyit, rád unnak* (Bs)

noszilka *noszilka* [~'t, ~'ja] fn **1.** saroglya *Csinátatok má egy noszilkát* (Ke); **2.** hor-dágy *Nem bírt fēmenni a szobába, noszilkám vitték fel* (Mi)

sovány *sovány* mn, fn **I.** [-on ~ -an, -abb] mn **1.** olyan (ember, állat), akinek kiállanak a csontjai *Jaj, de sovány vaty, kisfijam!* (Csn); **2.** zsírtalan étel *Jó' sovány ez a hus, egyé... belőTMlle bátran* (Fr); **3.** kevés tápanyagot tartalmazó *Sov#TMm főTMdbe nem terem jó' buz#* (Nd); **4.** olyan kenyér, ami nincs megkenve semmivel *Na, ārú a sovány keny...érű osz kaszáhatol eg...ész nap* (Fa); **5.** lapos, majdnem üres (erszény, táska) *Igen sovány a bugyellárisom* (T) **II.** [-t, -a] fn húsnak nem zsíros része *Tudot, hogy é...n csak a soványát szeretem* (Sze) [] *Sovány, mint a paszujkaró' 'nagyon sovány'* (Bo); *Sovány, mint a gebe 'ua'* (Bá); *Sovám, mint a búti boszorkány 'ua'* (Nf)

До рецензованого словника не повністю ввійшла лексика, зафіксована після 1945 р.: csemodán, csinyká (поросся), noszki, szágyik, száráj, storozs, szup, vremjánka і т.п. Після передмови подано список скорочень населених пунктів та районів області, де збирався діалектний матеріал, а також скорочення мовного і стилістичного характеру. Так, наприклад:

gonosz *gonosz* mn és fn **I. mn 1.** arra hajlamos, hogy másoknak ártson, rosszat tegyen *Az gonosz asszom vó't* (M); **2.** (biz) pajkos, huncut *Ez a gonosz puja megin kibabrá't velem* (Sze); **II. fn 1.** gonosz ember *Az a vín gonosz má megim mibe tóri a fejít?* (P); **2.** (vall) az ördög *Tán a gonosz incselkedik vele* (Nbe)

gorc¹ *gorc* [-ot, -ok, -a] fn **1.** (sík) terepből kiemelkedő domborulat, magasabb rész *Ot kaszának a gorcon* (R); **2.** (bány) a bányában előforduló meddő anyagok tárolására szolgáló terület *Nyolc csilét ömlesztetek a gorcra* (Asz)

Рецензований словник «Словник угорських говорів Закарпаття» у двох томах становить значний інтерес як для вітчизняної, так і зарубіжної діалектології, лінгвогеографії, лексикології та стилістики і мовознавства загалом. Це - ґрунтовне наукове джерело, яким можуть користуватися й послуговуватися фахівці різних лінгвістичних галузей, науковці різних напрямів, аспіранти, магістри філології, студенти й вчителі, спеціалісти інших гуманітарних дисциплін. Приваблює і висока прикладна значущість рецензованої наукової праці, зокрема її лінгвокультурологічний аспект, оскільки зібраний матеріал представляє не лише угорські, але й лексеми і семіми інших говорів (українських, русинських, румунських, словацьких), з якими кілька століть вони знаходяться у тісних економічних, культурних та безпосередніх мовних контактах. Отже, в словнику знаходимо цілий ряд слов'янізмів та східнослов'янізмів: *abora* < др. (давньоруське) *обора* 'навіс, накриття', *abroncs* < др. *обр@чь* 'обруч', *asztal* < др. *столь* 'стіл', *bab* < др. *бобъ* 'біб', *barát* < др. *братъ* 'приятель', 'друг', *beszéd* < др. *бєсѣда* 'бєсїда', 'розмова', *bolond* < др. *бл@дь* 'блуд', 'глупий', *borda* < др. *бердо* 'бердо', *család* < др. *чєлѣдь* 'сім'я, родина', *csép* < др. *цєнь* 'ланцюг', *cserép* < др. *чєрєпъ* 'чєрєпиця', *cseresznye* < др. *чєрєшня* 'чєрєшня', *cserpák, csorpák* < др. *чърпакъ* 'чєрпак, кор'як', *csoroszlya* < др. *чєрєсло* 'леміш – частина плуга', *csuka* < др. *щука* 'щука', *dézsza* < др. *дѣжа* 'дїжка', *dinnye* < др. *дыня* 'гарбуз', *donga* < др. *д@га* 'дуга', 'клепка', *ebéd* < др. *єбєдь* 'обїд', *galamb* < др. *гол@бъ* 'голуб', *gerenda* < др. *гр#да* 'гряда' (частина плуга), *gerendely* < др. *гр#диль* 'гряділь – основна частина плуга', *gerezd* < др. *гроздь* 'гроно', *gerlice* < др. *гърлиця* 'горлиця', *giliszta* < др. *глиста* 'глиста', *gomba* < др. *г@ба* 'гриб', *goromba* < др. *гр@бый* 'грубий, зухвалий', *halom* < др. *хълмъ* 'горб', *iga* < др. *иго* 'їго, ярмо', *igris* < др. *игрьць* 'музикант', *ikra* < *укра* 'їкра', *iszap* < др. *исъпъ* 'мїлководдя', *jászol* < др. *ясла* 'ясла', *jávör* < др. *яворъ* 'явір', *kaláka* < др. *калака* 'посиденьки', *kalász* < др. *колосъ* 'колос', *kalina* < др. *калина* 'калина', *kapta* < др. *копыто* 'копито', *karácsony* < др. *кращунъ* 'Рїздво', *kárász* < др. *карасъ* 'карасъ – риба', *kása* < др. *каша* 'каша', *kasza* < др. *коса* 'коса', *kazal* < др. *козьль* 'стіг, скирта', *kerecset* < др. *кречеть* 'цикада', *kereszt* < др. *кръсть* 'хрест', *koleda* < др. *кол#да* 'коляда', *koloda* < др. *колода* 'колода', *konkoly* < др. *к@коль* 'кукіль', *korong* < др. *кр@gъ* 'круг, коло', *kovács* < др. *квасъ* 'квас', *lapát* < др. *лопата* 'лопата', *láz* < др. *лазь* 'лаз' (лісова дорїжка), *lencse* < др. *л#ща* 'сочєвиця', *lengyel* < др. *л#джынъ* 'поляк', *lóca* < др. *лавица* 'лавица', *málna* < др. *малина* 'малина', *mocsár* < др. *мочаръ* 'мочар, драговина, болото', *morotva* < др. *мърътва* 'мертве русло – неврожайна земля', *motolla* < др. *мотовило* 'мотовило – пристрій для намотування ниток', *tunka* < др.

м@ка ‘праця, труд’, *pad* < др. *подъ* ‘під горище (хати)’, *paraszt* < др. *простъ* ‘селянин’ *pászma* < др. *пасмо* ‘пасмо’, *pásztor* < др. *пастырь* ‘пастух, пастир’, *patak* < др. *потокъ* ‘потік’, *remete* < др. *пометь* ‘помело’, *péntek* < др. *п#тница* ‘п’ятниця’, *pisztráng* < др. *пъстр@гъ* ‘форель, струг’, *pitvar* < др. *притворъ* ‘притвор – частина церкви, де стоять жінки’, *polyva* < др. *полова* ‘полова’, *potroh* < др. *потрохи* ‘потрух, тельбухи’, *puszta* < др. *пуста* ‘пустир – неврожайне поле’, *rab* < др. *рабъ* ‘раб’, *rag* < др. *рогъ* ‘ріг’, *raj* < др. *роу* ‘рій’, *rák* < др. *ракъ* ‘рак’, *rend* < др. *р#дъ* ‘ряд’, *rozs* < др. *рожъ* ‘жито’, *suba* < др. *шуба* ‘шуба, хутро’, *szalma* < др. *солома* ‘солома’, *szecska* < др. *сечка* ‘січка’, *szégye* < др. *чджа* ‘риболвна сітка’, *széna* < др. *чно* ‘сіно’, *szita* < др. *сито* ‘сито’, *szolga* < др. *слуга* ‘слуга’, *szombat* < др. *с@бота* ‘субота’, *szomszéd* < др. *с@чдъ* ‘сусід’, *szuka* < др. *сука* ‘сука, сучка’, *szuszék* < др. *сучкъ* ‘засік’, *takács* < др. *ткачъ* ‘ткач’, *taliga* < др. *телга* ‘двоколісний візок’, *tanya* < др. *тоня* ‘мочариста місцевість’, *udvar* < др. *дворъ* ‘двір’, *vacsora* < др. *вечеря* ‘вечеря’, *varsa* < др. *върша* ‘верша (риба)’, *vecsernye* < др. *вечерня* ‘вечерня (церковне)’, *visnye* < др. *вишенья* ‘вишня’, *vitéz* < др. *витязь* ‘витязь, богатирь’, *zálog* < др. *залогъ* ‘застава, заставляння’, *zátony* < др. *затонь* ‘затон, мілина’, *zsír* < др. *жиръ* ‘жир, смалець’ и др.

Пізніше цілий ряд лексем–славізмів увійшов в угорські говори Закарпаття з української мови (зокрема з українських (русинських) говорів Закарпаття) до 50-х років ХХ ст.: *bida*, *bidnyák*, *burján*, *butyka*, *cipke*, *copák*, *csipha*, *csulka* (на кукурудзі), *drimál*, *durák*, *hasnyik*, *holupci*, *kabala*, *kalabina*, *kaloda*, *kocsány*, *koliszka*, *kolomijka*, *koponya*, *korcsuha*, *koromiszla*, *kotyec*, *kozel*, *klipál*, *köböl*, *kucik*, *kucska*, *kurta*, *ladik*, *liha*, *lipityánka*, *lisaj*, *lozsnok*, *macsánka*, *macsoha*, *meskár*, *misál*, *murkó*, *noszilka*, *nyoszolya*, *páskuda*, *paszuly*, *patics* (патича), *patocsina*, *pesztonka*, *petruska*, *piják*, *piroha*, *pjánica*, *polonina*, *pózna*, *prátál*, *previk*, *prisztás*, *rajbál*, *rula*, *rüstyé*, *sáпка*, *skvárka*, *susinka*, *szerbál*, *szikáncs*, *szirota*, *szkotár*, *szvátu*, *szvátum*, *tácska*, *tákoj*, *triszka*, *vecsurka*, *vorcea*, *záha*, *zajda*, *zola* (зола), *zsámiska*, *zsmurki*.

Після 1945 року, коли Закарпаття увійшло до складу України, угорська мова та її говори систематично запозичували слова з української та російської мов або ж через їхнє посередництво: *advokát*, *avansz*, *avtomat*, *bánka*, *baret*, *bidon*, *bigugyi*, *bilet*, *bilizna*, *binokl*, *bint*, *bloknot*, *bolnyicsnij*, *buhánka*, *buhlter*, *bujjon*, *bulocska*, *butilka*, *csájnyik*, *csemodán*, *cserdák*, *dámba*, *dezsurnyik* (черговий на залізниці), *dnyevnyik*, *dobávka*, *doroznyik*, *fufájka*, *grafik*, *gramota*, *gripp*, *gruppa*, *gruscsik*, *hálát*, *jászli* (дитячі), *komangyirovka*, *kotleta*, *koznyák*, *kurtka*, *krán*, *kvitancia*, *lánka*, *linyejka*, *lopátka*, *májka*, *nácsálnik*, *nákáz*, *nevigyimka*, *noszki*, *páпка*, *perejezd*, *plan*, *pláscs*, *poduska*, *pogrányicsnyik*, *poncsiki*, *povesztka*, *pricsep*, *prikáz*, *putyóka*, *roddom*, *rokovina*, *roszkladuska*, *szágyik*, *szarafán*, *száráj*, *szelyotka*, *szilrada*, *szir*, *szirák*, *szkovorotka*, *szkupi*, *szosziszki*, *szotek*, *szpicski*, *szprávka*, *sztoqramm*, *sztorozs*, *sztruska*, *szup*, *tápocski*, *továr*, *usánka*, *utyuh*, *válenki*, *vorotnyik*, *vremjánka*, *zájáva*, *závádzsál*, *zeljonka*, *zob*, *zsulik*, *zurnál* та інші.

У словнику зафіксовано цілий ряд словакізмів: *bidák* ‘бідна людина’, *cundra* ‘цуравий, обшарпаний’, *corak* ‘корчувальна мотика’, *dedó* ‘дитячий садок’, *dinera* ‘бідончик’, *duda* ‘бляшана труба для відводу диму’, *gernae* ‘суха гілка’, *guga*

‘зоб’, *kajstron* ‘коструля’, *koceraĵ* ‘сарай’, *kotyec* ‘куча для свиней’, *kucik* ‘припічок’, *kulina* ‘літня кухня’, *lisaj* ‘хвороба шкіри’, *masina* ‘кухонна плита’, *rula* ‘духовка’, *slampos* ‘неохайний’, *strapaеka* ‘галушки з тертої сирої картоплі і муки’, *truзsák* ‘солом’яний матрац’, *szulák* ‘стовп на огорожі’ та багато інших.

У «Словнику угорських говорів Закарпаття» знаходимо і ряд румунізмів: *berbence* <рум. *berbința*> ‘кадка для овечого сиру’, *brindza* <рум. *brinză*> ‘овечий сир’, *mamaliga* <рум. *mămăligă*> ‘густа каша з кукурузного борошна’ та інші.

Як бачимо, у рецензованому «Словнику угорських говорів Закарпаття» зафіксовано запозичення з різних мов та діалектів як споріднених так і неспоріднених мов, а це дає можливість мовознавцям, у першу чергу діалектологам, ґрунтовно досліджувати не тільки українсько(русинсько)–угорські, але й словацько–угорські та румунсько–угорські міждіалектні контакти.

Наведені приклади чітко і яскраво віддзеркалюють довготривалі економічні, політичні, культурні та безпосередні мовні контакти угорців Закарпаття із сусідніми народами і в першу чергу з українцями, русинами та румунами. Представленим у “Словнику угорських говорів Закарпаття” у двох томах матеріалом з успіхом можуть скористатися у своїх наукових дослідженнях та розвідках усі небайдужі до лінгвістики фахівці, які займаються проблематикою міжмовних (міждіалектних) контактів, а також країнознавці, соціологи, етнографи та лексикографи.

Безперечно, що в такому великому за обсягом науковому виданні можливі й окремі недогляди, опущення, серед них можна відзначити відсутність ряду нових запозичень з української та російської мов після 1945 року, як наприклад, *csemodán*, *drisztál*, *durnyi* (дурний, глупий), *noszki*, *szagyik*, *száráj*, *storozs*, *vremjánka*, *zob* та інших. До окремих назв рослин і тварин немає латинських відповідників: *bárány*, *bika*, *kecske*, *ló* та інші.

Незважаючи на вказані зауваження, “Словник угорських говорів Закарпаття” у двох томах (960 сторінок) є, безперечно, новаторською визначною науковою працею, в якій творчо поєднано теорію та практику дослідження і укладання діалектологічного мовного матеріалу, його комплексного, всебічного тлумачення та стрункого й логічного представлення.